

Pierre Bourdieu:

Férfiuralom

(mintapéldány)

Jo!

Kéthapós (kétoldalas)
változat!

A férfiasság nemessége

Igaz ugyan, hogy jórészt eltörölték az „eszményi” viszonyokat, melyekkel a kabil társadalom a férficentrikus tudattalan indíttatásait szolgálta, s a férfiuralom lehangoló magától értetődése megcsappant, ám bizonyos mechanizmusok, melyeken ez az uralom nyugszik, továbbra is kifejtik hatásukat. Ilyen például a társadalmi tér objektív struktúráit és az általuk férfiaknál és nőknél teremtett hajlandóságokat összekapcsoló körkörös logika. A nemek szerint hierarchizált világ, amelybe a nők belévetetnek, állandó néma, láthatatlan parancsaival a nyílt fegyvelésnél nem kevésbé készíti fel őket arra, hogy kézenfekvőnek, természetesnek, magától értetődőnek tekintsék azokat a dolgok rendjébe iktatott önkényes előírásokat és eltanácsolásokat, melyek észrevétlenül bevésszék a testek rendjébe is.

Ha úgy tekintjük, hogy a világban mindenütt jelek, jelzések igazítanak el, mit kell tenni, mit nem szabad, mintegy szaggatottan előrajzolva a lehetséges, valószínű, netán lehetetlen mozgásokat, helyváltoztatásokat, az immár társadalmilag, gazdaságilag differenciált világ „így tedd” és „így lesz” utasításait nem holmi általános alanyhoz, afféle tetszőleges x-hez intézi: ezek az ágens pozíciója és diszpozíciója szerint határozódnak meg. Úgy jelentkeznek mint ilyen és ilyen kategória, egyénre lebontva egy bizonyos (ilyen és ilyen helyzetű) nő vagy férfi részéről megteendő vagy tilalmas, természetes vagy hallatlan, szabályos vagy rendkívüli dolgok. A „közösségi elvárások”, ahogyan Marcel Mauss mondaná, vagy Max Weberrel szólva az „objektív potencialitások”, melyekre pillanatonként ráébrednek a társadalmi ágensek, a legkevésbé sem elvontak vagy elméletiek, még ha a tudomány csak a statisztika eszközével képes is megragadni őket. A jól ismert környezet arculatába illeszkednek, mint az egymással ellentétes férfi nyilvánosság és női bensőségesség közterület (azaz vészterhes-utca) és otthon (számtalánszor szóvá tették már, hogy reklámokban és karikatúrákon a nők rendszerint

statisztika

1

pont különböző a közösségi elvárás, és hogy az iskolában a fiúk kivétel nélkül (tudott dolog, hogy a tanárok több időt szentelnek nekik, gyakrabban feleltetik, kevesebbszer intik le őket, s az általános vitákban többet hallatják a hangjukat).

Fordítás

[Az 1-es, 3-as és 4-es pont tartozik egyaránt az 1-es és 2-es közötti területre!]

az otthon, a család terében szerepelnek, szemben a férfiakal, akiket igen gyakran helyeznek egzotikus környezetbe); férfi felségterületek, például az angolszász világban a bőr burkolatú, nehéz, szögletes, sötét bútorral férfias keménységet és érdeességet megidéző bárók és klubok, és az úgynevezett „nőies” budoárok, ahol édeskés színek, nipppek, csipkék, szalagok utalnak törekenységre és kacérságra.

A munkamegosztás szerveződése mindmáig erősen szexualizált, kétség nem fér ahhoz, hogy a nőknek kínált posztoknál főként hallgatólagosan kikötött „objektív” követelményeknek való megfelelés biztosítja a család és a társadalom egésze által ápoltságát, úgynevezett „női” hajlamok kibontakozását, sőt kiteljesedését; egyben meg is jutalmazza ezeket a hajlamokat, tovább éltetve az alapvető nemi megosztottságot a látszólag alázatra, támaszkeresésre építő hatáskörökben éppúgy, mint azokban a személyekben, akik lelkesen vagy elidegenedetten, egyszerre magukra találva és magukat feladva betöltik azokat. Az úgynevezett „hivatástudat” lényegében társadalmi logikája hozza hajlandóságnak és posztjának ezt a harmonikus nászát, aminek következtében a jelképes elnyomás áldozatai (minden értelemben) készséggel, boldogan tesznek eleget azoknak az alantas vagy alárendelt feladatoknak, melyekre erényeik – az alázat, a szelídség, a türelem, az odaadás, az önmegtagadás – kijelölik őket.

A társadalmilag szexualizált libidó érintkezésbe lép az intézménnyel, amely felülbírálja, szabályozza érvényre jutását. A „hivatás” részben mindig többé-kevésbé előre elképzelt várakozás arra nézve, hogy mit kínál egy állás (a titkárnőnek például azt, hogy szövegeket gépel) és mivel kecsegtet (anyáskodás, kacérkodás a főnökkel). A poszt elfoglalása pedig utat mutathat olyanformán, hogy az azzal járó nyílt vagy burkolt követelmények révén a gyakorlat szintjén tápot ad bizonyos, egyben nemi, vagy nemi felhangú társadalmi magatartásnak. A munka világa hemzseg (kórházi ambulancia, minisztériumi titkárság stb.) az ilyen szakmai szigetecskéktől, amelyek szinte családkező működnek: a hivatali főnök, majdnem mindig férfi, érzelmi kötődésre vagy vonzerőre alapozott atyai tekintélyt gyakorol, ki se látszik a munkából, kézben tart mindent, ami az intézményben zajlik, kész nagy általánosságban védelmébe venni a zömmel nőnemű beosztottakat (ápolónők, asszisztensek, titkárnők...), akik ezért

szentelik magukat akkora hévvel, esetenként betegesen az intézménynek, illetve az intézmény képviselőjének.

Ezek az objektív lehetőségek azonban nem csupán a munkamegosztásban érvényesülő rangsorjelzéseinél (orvos/ápolónő, főnök/titkárnő stb.) idéződnek meg nagyon konkrétan és érzékletesen, hanem a nemi különbözőség minden látható mozzanatában (fellépés, öltözködés, hajviselés), általánosabban szólva, a hétköznapi viselkedés jelentéktelennek tetsző apróságaiiban, melyek voltaképpen egytől egyig megfoghatatlanul parányi rendreutasítások. Televíziós fórumokon például a nők szinte törvényszerűen mellékszereplők, a „gyengébb nemre” hagyományosan osztott „háziasszonykodás” változatait űzik. Ha nincs mellettük férfi, akinek a szekerét tolják, aki tréfálkozással, többé-kevésbé nyomatékos célozgatással gyakran rájátszik a „párkapcsolat” minden kétértelműségére, nem egykönnyen vonják magukra s főleg mondandójukra a figyelmet, a „bemondó”, a „műsorközlő” konvencionális szerepébe utalják őket. Nyilvános vitában a szót, a figyelmet állandó harc árán csikarják ki, s az őket sújtó kisebbsítés már csak azért is megfellebbezhetetlen, mert a szándékos rosszindulat árnyéka sem fér hozzá, hamvasan ártatlan öntudatlanság lengi körül: szavukba vágunk, értelmes kérdéseikre a választ teljes jóhiszeműséggel, férfihoz intézük (feltételezve, hogy ilyen kérdés eleve nem is származhat nőtől). A nők ilyenkor a semmibe vételt ellensúlyozandó egyre másra kénytelenek a gyengék fegyvereihez folyamodni, s igazolni az előítéletet: a feltűnés óhatatlanul öncélú szeszélynek, visszakézből hisztériának címkézett magamutogatásnak

(2) Részletes elemzés után kiáltanak a statisztikákban elnöiesedési ráta címen rögzített jelenség társadalmi kihatásai. Tudott dolog például, hogy egy szakma kíváncsisága, presztízse megcsinálja a nők várható terjedését [I. J. C. Tonhey: „Effects of Additional Women Professionals on Rating of Occupational Prestige and Desirability”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1974, 29 (1), 86–89.]. Kevésbé közzismert, hogy a nemek aránya önmagában is hat, kedvez például bizonyos hajlandóságok hivatalos programokban nyíltan nem propagált, tekervényes úton mégis élesztgetett együttesének (I. M. Duru-Bellat: *L'École des filles. Quelle formation pour quels rôles sociaux*. Paris, L'Harmattan, 1990, 27.). Sőt megfigyelhető, hogy a lányok többnyire kevésbé sikeresek a műszaki képzés szakágaiban, ahol kisebbségben vannak (I. Duru-Bellat: i. m.).

(3) minősül; a csábítás voltaképpen az uralom elismerésének egyik arca, s egyenesen arra termett, hogy igazolja a jelképes uralom kialakult hatalmi viszonylatát. És sorolhatnánk az eseteket, mikor a férfiak a legjobb szándék mellett is (mint tudjuk, a jelképes erőszak nem tudatosan érvényesül) diszkriminálnak, pillanatnyi habozás nélkül kizárják a nőket a vezetésből, igényeiket szeszélynek tüntetik föl, legfeljebb ha pár engesztelő szóra méltatják vagy megpaskolják az arcukat,³ netán, látszólag ellenkező előjellel, nő mivoltukat eszükbe juttatva frizurájukra vagy más testi jegyükre irányítják a figyelmet, vagy meghitten (keresztnevéen szólítják), bizalmaskodó módonban („kedves”, „drága”) tárgyalnak velük, holott a szituáció „hivatalos” (orvos a többi beteg előtt) stb.; csupa alig tetten érhető „döntés”, melyek összeadódva megteremtik a nők (viszonylag) lefokozott helyzetét. Ezek hatalmazati hatása a statisztikailag kimutatott elényeszo nőképviselet a hatalomban, azaz a politikában és a gazdaságban.

A férfi mivolt túlzás nélkül hasonlítható a nemesi ranghoz. Bizonyítja a kabilok ismeretes logikája arra vonatkozóan, amit az angolszász világ kettős értékrendnek (double standard) mond: ez a férfi és a női tevékenységek alapvetően eltérő megítélése. Túl azon, hogy a férfi becsülete bánja, ha lealacsonyodik olyan feladathoz, melyet a társadalom megvet (többek között azért, mert férfi számára elvégezhetetlen), ugyanaz a feladat nemes és bonyolult, ha férfi fog neki, de jelentéktelen semmiség, hiábavalóság, ha nő végzi el; a férfiaknak elég megkaparintani és az otthon keretein kívül végezni valamely hagyományosan női feladatot, ez mindjárt megneemesedik, átalakul, mint a szakács és a szakácsnő, a szabó és a varrónő közti különbség mutatja: „A munka számít másnak – észrevételezi Margaret Maruani –, attól függően, hogy férfiak vagy nők végzik.” A statisztikák kimutatják, hogy a szakképzettséget igénylő foglalkozásokat inkább férfiak űzik, míg a nők inkább „betanított” munkát vállalnak, de ennek részben az az oka, hogy egy mesterség mindjárt magasabb rendű attól, hogy férfiak felségterülete (akik ilyenfor-

(3) Számos női megfigyelő tette szóvá a szimmetriahiányt férfiak és nők között abban, amit Nancy Henley „az érintés politikájának” nevez: ez az érintés (az arc megsimogatása, a váll, a derék átkarolása stb.) könnyedsége, gyakorisága.

mán eleve „szakképzettek”).⁴ Ahogyan a kardot mégoly mestérien forgató közrendűt kivetette magából a katonáskodó nemesség, a gépi szedőnők felbukkanása a nyomdákban iszonyatos ellenállást vált ki a férfiakból, akik fenyegetve érzik magas szintű szakképzettségük nimbuszát; tagadják, hogy a szedőnőknek ugyanaz a szakmája, mint a korrektoroknak, holott egy árva függőnnyel elválasztva ugyanazt a munkát végzik: „Bármit csinálnak a szedőnők, szakképzetlen gépirónók maradnak. Bármit csinálnak a korrektorok, magasan képzett szakemberek.”⁵ És azok után, hogy a nők szívesen kiharcolták képesítésük elismertetését, a műszaki haladás miatt fejre állt munkamegosztás a férfiak és a nők között önkényesen szerveződik úgy, hogy a hitványabb női munka mellett a férfimunka értékesebb volta lényegileg ne csorbuljon.⁶ A kabil elv, miszerint a háztartás taposómalmával bajlódó asszony – „kivülről láthatatlan, savóban kapálózó légy” – munkáját nem illeti figyelem, váltig érvényesül gyökeresen másnak tetsző körülmények között is, erre vall az a tény, hogy a nőknek rendszerint ma sem jár a valóságos hajtáskörüknek megfelelő rang a hierarchiában.

A „közösségi elvárások”, akár pozitívak, akár negatívak, az általuk keltett szubjektív remények révén általában tartós hajlandóságok képében vésődnek a testekbe. Így aztán – igazolva a lehetőségekhez idomuló remények általános törvényét – a mindenestül szexualizált világban szerzett tartós, észrevétlenül csonkított tapasztalat megingatja, lassan-lassan elsorvasztja a nőietlennek minősülő cselekedeteknek még a gondolatát is – tiltás fel sem merül. Az alábbi tanúvallomás a hajlandóságok változásáról másneművé operálást

⁴ M. Maruani – C. Nicole: *Au Labeur des dames. Métiers masculins, emplois féminins.* Paris, Syros/Alternatives, 1989, 15.

⁵ Uo. 34–77.

⁶ Az önkényes megkülönböztetés fennmaradásának tápot adhatnak a mitikus világkép legósibb ellentétei, például a hideg-meleg; az üveggyártásnál megfigyelhető a szakadék a meleg szektor (kemence, fűvás), a nemes férfimunka és a hideg szektor (minőség-ellenőrzés, válogatás, csomagolás), a nőknek meghagyott igénytelenebb feladatkörök között (H. Sumiko Hirata: *Paradigmes d'organisation industriels et rapports sociaux. Comparaison Brésil-France-Japon.* Paris, IRESCO, 1992).

⁷ P. Bourdieu: *Le Sens Pratique.* 450.

követően jól mutatja, hogy ez a tapasztalat mennyire elősegíti egyfajta „tanult tehetetlenség” (learned helplessness) jellegű lelkületét:

„Ahogyan egyre inkább nőnek tekintettek, úgy váltam egyre inkább nővé. Önkéntelenül alkalmazkodtam. Ha feltételezték rólam, hogy képtelen vagyok megfordulni a kocsival vagy kihúzni az üvegből a dugót, furcsa módon magam is úgy éreztem, nem megy. Ha úgy gondolták, nem bírom el a bőrdönt, magam sem tudom, miért, én is úgy gondoltam.”⁸

Adott az összehasonlítás lehetősége, ezért pazarul érzékeltes itt a fordított vagy negatív Pygmalion-hatás, amely a nőknél a kezdet kezdetétől engesztelhetetlen következetességgel érvényesül, s utóbb már gyakorlatilag senkinek nem szűr szemet (arra gondolok például, ahogyan a szülők, a tanárok, a tanulóársak elbátortalanítják – jobban mondva, nem bátorítják – a lányok érdeklődését bizonyos műszaki vagy tudományos pályák iránt: „a tanárok folyton azt mondják, mi kevesebbet bírunk... hát a végén elhiszük”, „csak mondják, csak mondják a magukét, hogy a tudományos pálya könnyebb a fiúknak. Persze hogy...”). S ebből a logikából következik, hogy a „lovagias” védelem, azon felül, hogy a nőket fogva tartja vagy ezt a fogságot igazolja, nem hagyja őket érintkezni a való világgal, ahol „nem állnak meg a helyüket”, tudniillik az nem értük van.

A dolgok rendjébe foglalt fegyvelmezés, a világ szabályos működésével együtt járó néma intés, fojtott fenyegetés konkrét formáját nyilvánvalóan az adott terület határozza meg, s a nemek megkülönböztetésével a nők egyénenként, konkrétan szembesülnek – például az elfogadott uralkodó gyakorlat révén –, aminek szexualizált volta fel sem merül, tehát meg sem kérdőjeleződik senkiben. Az uralmat gyakorlók sajátja, hogy általános érvényűnek állítják partikuláris mivoltukat. A kiválóság mércéje legalábbis csupa férfias elemet hordoz, s az a különös, hogy ezek nem férfias színben vannak feltüntetve. Kivált a tekintélyes posztok követelményrendsze-

⁸ J. Morris: *Conundrum*. New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1974, 165–166.

rében mindenféle nemi színezetű képességek, készségek is szerepelnek: nőknek azért nehéz ilyen pozícióba jutni, mert méretre szabják maguknak a férfiak, ráadásul férfiasságuk sarkköve a különbözés a nőktől, a jelenkor nőitől. Ahhoz, hogy egy posztot tökéletesen birtokba vehessen, a nőnek nemcsak azt kellene felmutatnia, amit a kiírás nyíltan megkövetel, hanem egész sor olyan tulajdonságot is, amit egy férfitől ilyen posztban elvárnak: bizonyos testalkatot, hanghordozást vagy olyan hajlandóságokat, mint az agresszivitás, a magabiztosság, a „szerep-distancia”, az úgymond veleszületett tekintély stb., melyekre a férfiakat, mert férfiak, hallgatólagosan felkészítik, edzik.

Vagyis a nőkre alkalmazott normák a legkevésbé sem univerzálisak. Az úgynevezett univerzalista feminizmus, mivel nem veszi tekintetbe az elnyomás hatását, mindazt, amit az uralkodó fél látszólagos univerzalizáció az elnyomotthoz fűződő viszonyának köszönhet – itt a férfiasság dolgában –, az emberi lény univerzális meghatározásába beiktatja a férfias férfi olyan történelmi jellemzőit, melyek a nőiesség ellenében keletkeztek. Az úgynevezett differencialista megközelítés szintén elsiklik afölött, hogy mennyit számít az uralkodó meghatározásban felettes és alárendelt történelmi viszonya s az ennek alapjául szolgáló különbség szakadatlan firtatása (ugyan mi más a férfiasság, mint antinőiesség?), s míg azon igyekszik, hogy visszaszerezze a női tapasztalat rangját, nem úszhat meg valami enyhe esszencializmust: ahogyan a Senghor-féle *négritude* (négerség) átvett egyet-mást, például a fogékonyságot, a feketék elfogadott jellemzéséből, feledve hogy a „különbség” csak az uralkodók szemszögéből létezik, s hogy a megkülönböztetés történelmi viszonyának származéka az is, amitől elhatárolódna, ahogyan Chodorow a férfias különvalósággal (*separatedness*) szemben a összehangolódást (*relatedness*) ünnepli, vagy (a női irodalom prókátora) a testhez fűződő sajátos viszonyt.

A női lét mint észlelet (a női test érzékelése)

A női habitus keletkezéstörténetében, aktualizálásának társadalmi feltételeiben minden mozzanat azt szolgálja, hogy a női testélményre szorítkozzék a közszemlére bocsátott test

követően jól mutatja, hogy ez a tapasztalat mennyire elősegíti egyfajta „tanult tehetetlenség” (learned helplessness) jelentkezését:

„Ahogyan egyre inkább nőnek tekintettek, úgy váltam egyre inkább nővé. Önkéntelenül alkalmazkodtam. Ha feltételezték rólam, hogy képtelen vagyok megfordulni a kocsival vagy kihúzni az üvegből a dugót, furcsa módon magam is úgy éreztem, nem megy. Ha úgy gondoltam, nem bírom el a bőrdönt, magam sem tudom, miért, én is úgy gondoltam.”⁸

Adott az összehasonlítás lehetősége, ezért pazarul érzékeltes itt a fordított vagy negatív Pygmalion-hatás, amely a nőknél a kezdet kezdetétől engesztelhetetlen következetességgel érvényesül, s utóbb már gyakorlatilag senkinek nem szúr szemet (arra gondolok például, ahogyan a szülők, a tanárok, a tanulótársak elbátortalanítják – jobban mondva, nem bátorítják – a lányok érdeklődését bizonyos műszaki vagy tudományos pályák iránt: „a tanárok folyton azt mondják, mi kevesebbet bírunk... hát a végén elhiszük”, „csak mondják, csak mondják a magukét, hogy a tudományos pálya könnyebb a fiúknak. Persze hogy...”). S ebből a logikából következik, hogy a „lovagias” védelem, azon felül, hogy a nőket fogva tartja vagy ezt a fogságot igazolja, nem hagyja őket érintkezni a való világgal, ahol „nem állnak meg a helyüket”, tudniillik az nem értük van.

A dolgok rendjébe foglalt fegyelmezés, a világ szabályos működésével együtt járó néma intés, fojtott fenyegetés konkrét formáját nyilvánvalóan az adott terület határozza meg, s a nemek megkülönböztetésével a nők egyénenként, konkrétan szembesülnek – például az elfogadott uralkodó gyakorlat révén –, aminek szexualizált volta fel sem merül, tehát meg sem kérdőjeleződik senkiben. Az uralmat gyakorlók sajátja, hogy általános érvényűnek állítják partikuláris mivoltukat. A kiválóság mércéje legalábbis csupa férfias elemet hordoz, s az a különös, hogy ezek nem férfias színben vannak feltüntetve. Kivált a tekintélyes posztok követelményrendsze-

⁸ J. Morris: *Conundrum*. New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1974, 165–166.

reben mindenféle nemi színezetű képességek, készségek is szerepelnek: nőknek azért nehéz ilyen pozícióba jutni, mert méretre szabják maguknak a férfiak, ráadásul férfiasságuk sarkköve a különbözőség a nőktől, a jelenkor nőitől. Ahhoz, hogy egy posztot tökéletesen birtokba vehessen, a nőnek nemcsak azt kellene felmutatnia, amit a kiírás nyíltan megkövetel, hanem egész sor olyan tulajdonságot is, amit egy férfítól ilyen posztban elvárnak: bizonyos testalkatot, hanghordozást vagy olyan hajlandóságokat, mint az agresszivitás, a magabiztosság, a „szerep-distancia”, az úgymond veleszületett tekintély stb., melyekre a férfiakat, mert férfiak, hallgatlagosan felkészítik, edzik.

Vagyis a nőkre alkalmazott normák a legkevésbé sem univerzálisak. Az úgynevezett univerzalista feminizmus, mivel nem veszi tekintetbe az elnyomás hatását, mindazt, amit az uralkodó fél látszólagos univerzalitása az elnyomotthoz fűződő viszonyának köszönhet – itt a férfiasság dolgában –, az emberi lény univerzális meghatározásába beiktatja a férfias férfi olyan történelmi jellemzőit, melyek a nőiesség ellenében keletkeztek. Az úgynevezett differencialista megközelítés szintén elsiklik afölött, hogy mennyit számít az uralkodó meghatározásban felettes és alárendelt történelmi viszonya s az ennek alapjául szolgáló különbség szakadatlan firtatása (ugyan mi más a férfiasság, mint antinőiesség?), s míg azon igyekszik, hogy visszaszerezze a női tapasztalat rangját, nem úszhat meg valami enyhe esszencializmust: ahogyan a Senghor-féle *négritude* (négerség) átvett egyet-mást, például a fogékonyságot, a feketék elfogadott jellemzéséből, feledve hogy a „különbség” csak az uralkodók szemszögéből létezik, s hogy a megkülönböztetés történelmi viszonyának származéka az is, amitől elhatárolódna, ahogyan Chodorow a férfias különvalósággal (*separatedness*) szemben a összehangolódást (*relatedness*) ünnepli, vagy a női irodalom prókátorai a testhez fűződő sajátos viszonyt.

A női lét mint észlelet (a női test felismerése)

A női habitus keletkezéstörténetében, aktualizálásának társadalmi feltételeiben minden mozzanat azt szolgálja, hogy a női testélményre szorítkozzék a közszemlére bocsátott test

univerzális tapasztalata, mikor a test mások pillantásai, szavai által szüntelenül objektiválódik. A saját testhez való viszonyulás túlmutat a „testképen”, vagyis a szubjektív ábrázoláson (*self-image* vagy *looking-glass self*); ezt hozzák összefüggésbe a *self-esteem* fokával, ami nem más, mint az illető szereplő képe a hatásról, melyet a társadalomra gyakorol (csábít, elbűvöl stb.). Ez pedig lényegében a test objektív ábrázolásából, a többiek (szülők, hasonszőrűek) által szolgáltatott leíró, minősítő *feed-back*ből indul ki. Az ilyen modell elhanyagolja, hogy az interakcióban a társadalmi berendezkedés egésze érvényesül a résztvevők testébe vésődött észlelési és értékelési sémákon keresztül. A csoport szerveződésének ezek az alapvető sémái (nagy/kicsi, erős/gyenge, durva/finom stb.) kezdettől meghatározzák a szereplő viszonyát tulajdon testéhez is, mert ugyanezek a sémák uralják a reakciót, a benyomást, amit másokban kelt, s azt is, ahogyan ő maga e visszajelzéseket megéli. A nagy/kicsi és férfi/nő ellentétpárokból kiinduló reakció (ide tartozik minden olyan kijelentés, hogy „lány léte milyen magas”, „de szörnyű egy lánynak”, vagy „fiúnál nem számít”, változat a kabil mondására, miszerint „férfiban sosincs hiba”) alkalom, hogy az alany elsajátítsa e sémákat, melyek tulajdon testére vonatkoztatva ugyanazt a reakciót keltik, illetve hogy ráérezzen arra a gyakorlati testélményre, amit e sémák nyújtanak.

Ezért van, hogy a testészlelés társadalmilag kétszeresen is determinált. Egyfelől azt is, ami a testben látszatra természetesebb már nem is lehetne (kiterjedése, mérete, súlya, izomzata stb.), a társadalom termeli, függvénye a társadalom termelési viszonyainak, melyek többféle áttételen keresztül érvényesülnek. Ilyenek a munkakörülmények (ezekből következnek a foglalkozási ártalmak, deformálódások) vagy a táplálkozás. A testi *hexisz*, ami felöleli a szorosan fizikális értelemben vett testet (a „fizikumot”) és annak kiállítását, öltözkét, magatartását is, igaz valójában hivatott kifejezni a „személy” „mélyebb lényegét”, „természetét”, annak a posztulátumnak a jegyében, amely összefüggésbe hozza a „fizikumot” és az „erkölcsöt”, s szülője a „lelki”, „erkölcsi” tulajdonságokat testi vagy alkati jegyekhez kötő gyakorlatias vagy racionalizált tudásnak (a vékony, karcsú testet például lehet az illető férfias önmérséklete jelének venni). De ezen a természettől ellesett nyelven, amelynek a legrejtettebbet, egyben a

megigazabbanat kellene tartanunk, voltaképpen a társadalmi identitás szólal meg, ami ily módon természeteseedik, lásd az úgymond veleszületett „közönsségességet” vagy „előkelőséget”.

Másfelől ezek a testi tulajdonságok olyan észlelési sémákon keresztül vétetnek tudomásul, melyek a társadalmi ranglétrán elfoglalt hely függvényében esnek latba az ítéletformálásnál: az érvényes rendszertanok igyekeznek szembeállítani, rangsorolni az uralkodók, illetve az alárendettek legjellemzőbb tulajdonságait (sovány/kövér, nagy/kicsi, meleg/száraz, vékony/súlyos stb.).⁹ A test társadalmi vetülete tehát, amivel minden szereplőnek kétségkívül nagyon hamar számolnia kell, olyan rendszertan keretében jön létre, amelynek alapelve azonos a testekével, melyekre alkalmazzák.¹⁰ Így hát a tekintet nem egyszerűen az objektiváció általános, elvont hatalma, ahogyan Sartre állítja; jelképes hatalom, amelynek hordereje az észlelő és az észlelt viszonyának függvénye, meg annak, hogy az alkalmazott észlelési, értékelési sémákat mennyire ismeri, illetve ismeri el az, akire alkalmazzák.

A test gyakorlati megélése a társadalmi struktúrák nyomán elsajátított alapvető sémák saját testre vonatkoztatásának hozadéka, amelyet folyamatosan megerősítenek az ugyanilyen sémák jegyében keletkező reakciók. Ez az egyik vezérelve a saját testhez való tartós viszony kialakításának: egy bizonyos testtartás, fellépés mindenekelőtt a valóságos és a legitim test distanciájának kinyilvánítása, egyben az interakciók sikerkilátásainak gyakorlatias felmérése, amely e

⁹ Ilyenfajta mechanizmusra világít rá Dominique Merllié, mikor azt elemzi, hogy a fiúk és lányok eltérően látják a férfi és női kézírás különbségét (l. Merllié: i. m.).

¹⁰ Tehát minden adott, hogy a testek csereértéke arányban álljon birtokosaik társadalmi térben elfoglalt helyzetével – csak hogy a biológiai öröklésnek a társadalmi örökléstől független logikája esetenként kivételesen a gazdaságilag, társadalmilag lelegezetettebbeknek juttathat mindennél becsebb testi jegyeket, mint például a szépség (mely ilyenkor azért nevezetnek „végzetesnek”, mert felforgatja a kialakult rendet), vagy megfordítva, genetikai baleset miatt a „nagyok” olykor eleshetnek a helyzetükhöz méltó testi jellemzőktől, amilyen például a szépség vagy a magas termet.

sikert részben szavatolja is (olyan jegyekkel, melyeknek közkeletű neve határozottság, önbizalom, fesztelenség stb.). A test szorongatottságban (leggyakrabban így jelentkezik az „elidegenedett test” élménye), feszengésben, félszégben vagy szégyenkezésben való megélésének valószínűsége annál jobban nő, minél nagyobb az aránytalanság a társadalom által megkövetelt és a mások tekintetéből, reakcióiból visszatükröződő test képe között. Ez a valószínűség jelentősen ingadozik a nemi hovatartozás, a társadalmi térben elfoglalt hely szerint. Vagyis nagy és kicsi szembeállítás, ami – mint oly sok tapasztalat igazolja – egyik alapelve annak, ahogyan a szereplők testüket és annak bármiféle gyakorlati hasznavehetőségét megélik, kijelölik¹¹ (az uralkodó ábrázolás a férfinak juttat uralkodó szerepet, a védelmezőét, aki irányít, körülbástyáz, felügyel, lenéz a magasból stb.),¹² nemek szerint határozódik meg, a nemeket pedig ezen a szembeállításon keresztül gondolják el. Az a logika érvényesül, ami a társadalmi térben elhelyezkedő felettesek és alárendeltek kapcsolatában egyébként is megfigyelhető: ezek is, azok is ugyanazzal a szembeállítással élnek, csak épp homlokegyenest ellentétesen értékelik a szembeállított tulajdonságokat. Seymour Fisherrel megállapíthatjuk, hogy a férfiak testük olyan részeivel elégedetlenek többnyire, melyek szerintük „túl kicsik”, a nők önkritikája viszont „túl nagy” testtájakra irányul.

A férfiuralom jelképes tárgyat formál a nőkből, akiknek létezése (*esse*) észlelet (*percipi*), s ezzel tartós testi elbizonytalanodásba, sőt jelképes elidegenedésbe taszítja őket: mindenekelőtt a többiek számára és szemében léteznek, vagyis kellemes, vonzó, rendelkezésre álló tárgyak. Elvárják tőlük, hogy „nőiesek” legyenek, vagyis mosolygósak, simulékonyak, előzőekenyek, alázatosak: tartózkodást, visszafogottságot, halkságot kérnek számon rajtuk. Az úgynevezett „nőiesség” gyakran csupán megfelelés a valóságos vagy képzelt férfielvárásoknak, főleg az *ego* kiterjesztése vonatkozásában. Következésképpen a női létbe szervesen beleépül a függő viszony másokhoz (s nem csupán a férfiakhoz).

¹¹ Erről lásd S. Fisher – C. E. Cleveland: *Body Image and Personality*. Princeton, New York, Van Nostrand, 1958.

¹² Erről az óvó, körülbástyázó viszonyról, ahogyan a reklámokban jelentkezik, I. E. Goffman: „La ritualisation de la féminité”. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 14, 1977, 34–50.

Ez az alávetettség az elvi alapja olyan hajlandóságoknak, mint a figyelemfelkeltés, a tetszés vágya, ami néhanapján kacérkodás névre hallgat, vagy a nagyot várás a szerelemtől, mert, mint Sartre mondja, csak az adhatja meg azt az érzést, hogy jogunk van élni, létünket, mindenekelőtt a testünket minden esetlegességével együtt elfogadtatnunk.¹³ A többiek vizsgálata tekintete előtt a nők szakadatlanul érezni kénytelenek, hogy nem fedi egymást a valóságos test, melyhez odaláncoltattak és az eszményi test, melyért fáradhatatlanul törik magukat.¹⁴ Rászorulnak mások tekintetére, hogy önmagukat megalkossák, s ezért gyakorlati megnyilvánulásaikban számukra folyamatosan irányadó a külsejük, tartásuk, viselkedésük feltételezett árfolyama a jelképes javak piacán (innen a többé-kevésbe kifejezett hajlam az önócsárlásra, a férfítétellel való azonosulásra feszengés, félszég formájában).

A társadalmi térben való elhelyezkedésénél fogva a kispolgárságnak leginkább húsba vágó a szorongás a társadalmi ítéltről, s itt hág tetőfokára a nők jelképes elidegenedése. (Vagyis a társadalmi kötöttség esetenként, mint itt is, aláhúzhatja a nemi kötöttséget, vagy éppen séggel mérsekelheti, bár a jelek szerint egészen soha el nem törölheti.) Ezzel szemben az intenzív sportolás a nőknél a test szubjektív és objektív megélésének gyökeres átalakulását hozhatja: a test többé nemcsak mások, vagy – ami jóformán ugyanaz – a tükrök számára létezik (ez az eszköz nemcsak megmutat önmagunknak, de képet ad arról, hogyan látnak mások, s magunkra vetíthető belőle a benyomás, amit kelteni kívánunk), többé nem pusztán nézni való tárgy, illetve olyan, ami csak mint

¹³ A nők azért érdeklődnek fölöttébb az úgynevezett romantikus, regevényes szerelem iránt, mert fő érdekük: túl azon, hogy a férfira alóli felszabadulással kecsegtet, a társadalmi felemelkedés útját is jelenti, az egyetlen, legszabályosabb keretben, a férfitársadalom nőket felfelé közvetítő házasságában éppúgy, mint szabálytalanabb formában.

¹⁴ A sok időt, pénzt, fáradságot fölemészítő kozmetikai kezelések (osztálykülönbség ebben is van) végpontja a kozmetikai sebészet, amely Amerikában hatalmas iparágga nőtte ki magát (évente másfél millió páciens veszi igénybe – vö. S. Bordo: *Unbearable Weight, Feminism, Western Culture and the Body*. Berkeley, University of California Press, 1993, 25.).

megmutatkozásra felkészítendő jön számításba, a másért való testből önmagáért való test lesz, passzív, megmunkált testből aktív, munkáló test. A férfiak szemében azonban azok a nők, akik felbontják a hallgatóságos rendelkezési viszonyt, testképüket s ezzel a testüket ismét birtokba véve, „nőietlennek”, sőt lesbikusnak tűnnek föl – ugyanilyen hatást kelt a gesztusokban is megnyilvánuló szellemi függetlenség.¹⁵ Általánosabban szólva, a hatalmi pozíció elérése a nőket mindenkori a kettős kötés (double bind) helyzetbe hozza: ha férfiként viselkednek, megkérdőjelezzik a férfiak természetes jogát a hatalmi pozícióra; ha nőként viselkednek, a tehetetlenség, az alkalmatlanság látszatával kell számolniuk. Ezek az egymásnak ellentmondó követelmények csupán jelfogói azoknak a szabályoknak, melyek a társadalom szerkezetéből adódóan érvényesek a nőkre mint kínálatra a szimbolikus javak piacán. Buzdítják őket, hogy minden eszükkel tessenek, kellessék magukat, de tilos engedniük a csábító manővereknek, melyeket látszatra éppen ez a férfitekintet ítélete iránti feltétlen alázat gerjeszt. Nyitottság és zártság, tartózkodás és kihívás ilyenfajta ellentmondásos csikicsukiját annál is nehezebb kivitelezni, mert férfiak bírálják el, akik részéről nem zárható ki a tudattalan vagy szándékos félreértés. Egy nőnemű informátor ezért is számolhatott be arról, hogy a nő a sikamlós ugratással szemben csak két politikához folyamodhatnak, vagy elzárkóznak, vagy bekapcsolódnak, legalább passzívan, hogy ne lógjanak ki a sorból – de ez esetben nem tiltakozhatnak többé, ha hátrányos megkülönböztetés, zaklatás éri őket.

A női testélményt felkavaróbban megeleveníteni aligha lehetne Sandra Lee Bartkynál, de szerintem téved, mikor a kétségkívül nagy jelentőségű „divat-szépség komplexust” (fashion beauty complex) egyedül hibáztatja, amiért a nőkben elülteti „a mélységes szorongást testüket illetően”, továbbá „testi tökéletlenségük fájó tudatát”.¹⁶ Kár tagadni ezeknek az

¹⁵ L. C. A. MacKinnon: i. m. 121. skk.

¹⁶ S. Lee Bartky: *Femininity and Domination, Studies in the Phenomenology of Oppression*. New York-London, Routledge, 1990, 41.

intézményeknek a befolyását, de lényegileg mégiscsak annak az alapvető viszonynak a megerősítése, amely a nőt észleletként sorolja be, s arra ítéli, hogy az uralkodó, azaz férfikategóriákon keresztül vegyen tudomást önmagáról. S a női vágy „mazochista dimenziója”,¹⁷ aminek folytán – Sandra Lee Bartky megfogalmazásánál maradván – „sok nő számára izgató a férfi vezető státusa”¹⁸ csak úgy érthető meg, ha feltesszük, hogy a nők a férfiktól (továbbá, de csak másodsorban, a „divat-szépség komplexum” intézményeitől) várják „kisebbségi érzésük” cseles orvoslását. S éppenséggel hihető, hogy a hatalmasok tekintete, amely mértékadó a többi férfi szemében, e viszontbiztosítás foganatosításának szerfölött alkalmas eszköze.¹⁹

12

Férfi látásmód női szemszögből

A szervezet kötelmei a hatalmi viszony mindkét tényezőjére érvényesek, vagyis az uralkodókra magukra is, akik, Marx után, „önnön uralmuk szorításában” annak haszonélvezői. Éspedig azért, mert – mint már a nagy/kicsi ellentét köré szerveződött játékok kellőképp megmutatták – az uralkodók óhatatlanul saját magukra, vagyis testükre, létükre, cselekedeteikre is alkalmazzák a tudattalan sémáit, s ezek félelmetes követelményeket támasztanak velük szemben. Ezt sejtik meg, ismerik fel hallgatóságosan a nők, akik nem kérnek a náluknál alacsonyabb férjből. Elemezzük hát az uralom férfi-élményét a maga ellentmondásosságában, kopogtassunk Virginia Woolfnál, de ne a feminizmus zászlajára tűzött klasszikusok, a *Saját szoba* vagy a *Három guinea* (Three Guineas) szerzősége okán, válasszuk inkább *A világítótorony* alkotóját, mert itt az írás munkája nyilvánvalóan kedvez a

¹⁷ Uo. 51.

¹⁸ Uo. („For many women, dominance in men is exciting”), ill. 47.

¹⁹ Mert aki uralkodik, önmagáról alkotott képét mint objektívet és közösségit kényszerítheti másokra (szélsőséges példák a lovas szobrok és eszményített portréábrázolások), kicsikarhatja, hogy a többiek feladják az objektiváció velük született képességét éppúgy, mint a szerelemben vagy a vallásban, tehát mindenestül szubjektumként állítja be magát, aki számára nincs kívülág, s maradéktalanul igazolható, hogy olyan, amilyen.

A legjelentősebb változás kétségkívül az, hogy a férfiak uralma többé nem magától értetődő evidencia. A feminista mozgalom hatalmas kritikai munkájával elérte, hogy legalább a társadalmi tér bizonyos régióiban megszakadjon az általános megerősítés ördögi köre, s innentől a férfiuralom már sokszor megvédendő, igazolandó ügy, hárítás, szabadkozás tárgya. Az evidenciák kétségbe vonásával együtt járnak a női léthelyzetben végbement gyökeres változások, főleg a leginkább kedvezményezett társadalmi kategóriákon belül: például fokozott bekapcsolódás a közép- és felsőfokú oktatásba, a bér munkába s ezzel párhuzamosan a nyilvános szférába, és a függetlenedés a háztartási teendőktől és az anyaszereptől (a fogamzásgátlás fejlődésével és elterjedésével, a gyermekszám csökkenésével összefüggésben). Ennek kifejeződése a házasságkötés és a gyermekszülés időpontjának kitolódása, illetve születéskor a munkából való kiesés időtartamának lerövidülése – továbbá hogy nő a válási ráta és csökken a házasságkötések száma.¹⁷

A változás tényezői közül mégis kiemelkednek azok, amelyek az oktatásügynek a nemi megkülönböztetés átörökítésében játszott, jelentősen átalakult szerepéhez kötődnek; nők tömegei számára elérhető a képzés, amivel együtt jár az anyagi függetlenség, vagy a családstruktúrák átalakulása (amit a válások számának emelkedése okoz). A habitusok és a jog kö-

¹⁶ A változásban kétségkívül közrejátszik azoknak a technikai eszközöknek és fogyasztási javaknak a megsokasodása, amelyek (társadalmi helyzet szerint eltérő mértékben) megkönnyítik a háztartási munkát – főzést, mosást, takarítást, bevásárlást stb. (amit az is mutat, hogy a háztartási munkára fordított idő Európában is, az Egyesült Államokban is folyamatosan csökken). A gyermekfelügyelet viszont továbbra is időigényes (bár jobban megoszlik), a bölcsődék, óvodák térhódítása ellenére.

¹⁷ Vö. L. W. Hoffmann: „Changes in Family Roles, Socialization, and Sex Differences”. *American Psychologist*, 1977, 32, 644–657. Nincs mód arra, hogy akár csak pár szó erejéig érintsük azokat a változásokat, melyeket a nők tömeges térhódítása a közép- és felsőoktatásban, a vallás és a politika mezején, s valamennyi erősen elnőiesedett foglalkozásban eredményezett. Példaként csupán a mozgalmaknak egy vadonatúj válfajára hívnám fel a figyelmet; ezek az „összehangolást” vallják célkitűzésüknek. Vö. D. Kergoat (ed.): *Les Infirmières et leur coordination* 1988–1989. Paris, Lamarre, 1992.

vületei ugyan a valóságos család átalakulásával dacolva továbbörökítenék a domináns családszerkezetet, egyben a törvényes, heteroszexuális és gyermeknemzésre irányuló nemiséget, amely hallgatólagos kiindulás a hagyományos osztályozás elveinek szocializációval egybekötött továbbörökítésénél, de az új családtípusok, mint a több házasságból született gyerekeket összekovacsoló vegyes család jelentkezése és a szexualitás új publikus modelljei (a homoszexualitás) a *doxa* megtörésének irányában hatnak, és szexuális téren szélesítik a lehetőségek spektrumát. Banálisabb dolog, de ugyanide tartozik, hogy a dolgozó nők számának növekedése óhatatlanul átformálta a háztartási munkamegosztást; a hagyományos férfi és női mintákat, s ez következményekkel jár a családban elszámított nemek szerinti hajlandóságokra: megfigyelték, hogy a dolgozó anyák lányai szakmailag becsúgyobbak, és kevésbé ragaszkodnak a női lét hagyományos modelljéhez.¹⁸

A női léthelyzet egyik legfőbb változása s ennek a változásnak egyik legdöntőbb tényezője vitán felül mégiscsak az, hogy a lányok betörése a közép- és felsőfokú oktatásba a termelési struktúrák átalakulásához kapcsolódva (ezen a köz- és magánszféra nagy apparátusainak kifejlődése és az állományképzés új társadalmi technológiai értendők) rendkívüli mértékben befolyásolta a nők munkamegosztásban elfoglalt helyét: a nőképviselet meredek felfutása észlelhető a szellemi foglalkozásokban, a közigazgatásban és a jelképes szolgáltatásokkal való kereskedés különféle ágazataiban – újságírás, televízió, rádió, public relations, reklám, dekoráció –, s a hagyomány megszabta női hatáskörnek megfelelőbb foglalkozásokban (oktatás, szociális gondozás, egészségügy) is tevékenyebbek a nők. Ezzel együtt a diplomás nők túlnyomó többsége középszinten lát el közvetítői feladatot, (mint középvezető a közigazgatásban, technikus, egészségügyi vagy gondozószemélyzet tagja), ám a gazdaság, a pénzvilág, a politika tekintélyes posztjai továbbra is gyakorlatilag elérhetetlenek számukra.

A körülmények szembeszökő változása elfedi a viszonylatok folytonosságát; az esélyegyenlőség és a százalékarányok mit sem változtatnak a különféle iskolák közti megoszlás, ezzel a pályaválasztás egyenlőtlenségein.

¹⁸ L. W. Hoffmann idézett cikke.

Több lány érettségizik és megy egyetemre, mint fiú, de a legelismertebb tagozatokon nagyon kevés a lány, a természettudományi szakokon lámpással kell keresni őket, a bölcsész tagozatokon azonban arányuk folyamatosan nő. A szakközépiskolákban is a hagyományosan „nőiesnek” deklarált, igénytelenebb ágazatok jutnak nekik (közigazgatási, kereskedelmi, egészségügyi) alkalmazottnak készülnek), míg más tárgyak (géptan, villanyszerelés, elektronika) mondhatni a fiúknak vannak fenntartva. Az egyenlőtlenségek ugyanilyen tartósak az elit főiskolákra előkészítő kurzusokon és magukban az intézményekben. Az orvosi fakultásokon minél rangosabb egy szakterület, annál kisebb a nők aránya, például a sebészetől jóformán eltűntek őket, a gyermek- és a nőgyógyászatot ellenben átengedik nekik. Látható, hogy a szervezet a hagyományos osztályozás homológ ellentétpárjaiban örökítődik tovább, szembeállítva az elit főiskolákat az egyetemekkel, utóbbiakon belül a jogi és orvosi kart a bölcsész-karral, a bölcsészkaron belül a filozófiát vagy a szociológiát a pszichológiával és a művészettörténettel. És köztudott, hogy ez az osztályozási elv érvényesül az egyes diszciplínákban belül is, a férfiakra tartozik, ami a legnemesebb, a legátfogóbb, a legelméletibb, a nőkre pedig, ami aprólékos, földhözragadt és kevésbé megbecsült.¹⁹

Ugyanez a logika határozza meg a különféle foglalkozások és ezeken belül a különféle posztok elérhetőségét: akár a munkát tekintjük, akár az oktatást, a haladás, amit nők értek el, nem feledtetheti, hogy a férfiak is előrébb rukkoltak, előnyük a pályán, vagyis a különbség struktúrája változatlan.²⁰ Ezt a változás közepette és által megnyilvánuló állandóságot a lehető legfrappánsabban példázza a tény, hogy a feminizálódó posztok vagy eleve leértékelődtek (a betanított munkások túlnyomórészt nők és bevándoroltak), vagy súlyyidőben a presztízsük, és becsük kétszeres ütemben csökken

¹⁹ A nemek eltéréséről a filozófiai állásfoglalásban l. Charles Soulié: „Anatomie du goût philosophique”. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 109, 1995. október, 3–28.

²⁰ R.-M. Lagrave: „Une émancipation sous-tutelle. Éducation et travail des femmes au XXe siècle”. In: G. Duby – M. Perrot (eds.): *Histoire des femmes*, 5. Le XXe siècle. Paris, Plon, 1992.

– lavinaeffektus –, mert a férfiak éppen emiatt hagyják el ezeket a pályákat. Ráadásul hiába igaz, hogy a nőket a társadalmi tér minden szintjén megtalálni, előmeneteli esélyük (és képviselői rátájuk) a legkiemelkedőbb, legáhítottabb posztok felé haladva egyre csökken (tehát az adott és a lehetséges elnöiesedés aránya kétségkívül a legjobb mutatója a különféle foglalkozások viszonylagos megbecsültségének).²¹

A kontraszelekciós hatás ellenére a férfiak és a nők formális egyenlősége minden szinten könnyen elpalástolja, hogy azonos feltételek mellett is mindig a nőknek jutnak a kedvezőtlenebb pozíciók. Például igaz ugyan, hogy a nők egyre nagyobb számban képviseltetik magukat a közszolgálatban, de övék a legalantasabb, legbizonytalanabb funkciók (körükben különösen gyakori a szerződéses munkaviszony és a rész-munkaidő, s például a helyhatóságok őket alkalmazzák az alacsonyrendű, kiszolgáló, gondoskodó, segélynyújtó munkakörökben – takarítónő, pultoslány, óvodai dada stb.).²² A nők bizonytalan státusát a munkaerőpiacon mi sem bizonyítja jobban, mint hogy azonos feltételek mellett is mindig rosszabbul fizetik őket a férfiaknál, azonos képesítések birtokában sem kapnak ugyanolyan magas állást, s ami a fő, arányukhoz képest jobban sújtja őket a munkanélküliség, a létbizonytalanság, előszeretettel alkalmazzák őket részmunkaidőben – ez egyebek közt úgyszólván garantált kiszorításukat jelenti a hatalmi játékokból és az érvényesülési lehetőségekből.²³ Mivel a nők a szociális államhoz, a bürokrácián

²¹ H. Y. Meynaud: „L'accès au dernier cwerclé: la participation des femmes aux instances de pouvoir dans les entreprises”. *Revue française des affaires sociales*, 42., I, 1988. január–március, 67–87.; „Au coeur de l'entreprise EDF, la lente montée des électriciens dans les postes de pouvoir”. *Bulletin d'histoire de l'électricité. Actes de la journée de la femme et l'électricité*, 1993.

²² L. M. Amine: *Les Personnels territoriaux*. Paris, Éditions du CNFPT, 1994.

²³ Vö. M. Maruani: „Féminisation et discrimination. Évolution de l'activité féminine en France”. *L'Orientation scolaire et professionnelle*, 1991, 20, 3, 243–256.; „Le mi-temps ou la porte”. *Monde des débats*, I, 1992. október, 8–9.; „Statut social et mode d'emploi”. *Revue française de sociologie*, XXX, 1989, 31–39.; J. Laufer – A. Fouquet: „Effet de plafonnement de carrière des femmes cadres et accès des femmes à la décision dans la sphère économique”. *Rapport du Centre d'études de l'emploi*, 97/90, 117.

Neoliberalizmus
(a nő)

belül a „szociális” pozíciókhoz, a magánvállalkozások legin-
tagább szektoraihoz kötődnek, nem okozhat meglepetést,
hogy ők az állam szociális dimenziójának visszaszorítását és
a munkaerőpiac „felszabadítását” célzó neoliberális politika
fő kárvallottjai.

Azok a vezető posztok, melyeket mind nagyobb számban
töltötenek be nők, lényegében a hatalmi szféra uralta terüle-
tekre esnek, vagyis a szimbolikus javak termelésének és for-
galmának színtereire (könyvkiadás, újságírás, médiák, okta-
tás stb.). „Diszkriminált elit” ahogyan Maria Antonia García
de León nevezi: kiválasztottságuk fejében lankadatlan erőfe-
szítéssel kell eleget tenniük a velük szemben szinte mindig
támasztott pótlólagos követelményeknek, és kötelező min-
denfajta szexuális színezetet számúzniük fellépésükből,
öltözködésükből.²⁴

Ahhoz, hogy a felhatalmazások és előjogok férfiak és nők
közötti statisztikus megoszlását, illetve ennek alakulását az
idők során helyesen értelmezzük, egyszerre kell figyelemmel
lennünk két, egymásnak látszólag ellentmondó sajátosságra.
Egyfelől bárhol helyezkedjenek is el a társadalmi térben a
nők, egyöntetűen negatív jelképes együttható érvényes rájuk a
férfiakkal szemben, s ez, akárcsak a bőr színe az amerikai
feketénél, vagy valamely megbélyegzett csoporthoz való
tartozás minden más jegye, aláássa létüket és megnyilvánu-
lásaikat, s ez az együttható az elve a homológ szembeállítá-
sok egész rendszerének. Bármilyen távol essenek is egymás-
tól, van valami közös az elnök asszonyban, aki reggelente
masszíroztat, hogy erőt gyűjtsön a férfiak fölött – vagy férfi-
közegben – gyakorolt hatalom feszültségének elviseléséhez
és a nőnemű kohász betanított munkásban, aki a szolidáris
„csajoknál” keres gyógyírt a férfiközegben végzett munka
megpróbáltatásaira: ilyen a szexuális zaklatás, az obszcén
ugratás, vagy egyszerűen az énkép, az önbecsülés csorbulása
a munkakörülményekből adódó rútság és szenny miatt. Más-
felől a konkrét tapasztalatok hasonlósága (például a főlény
parányi szösszenetei, a férfirend által ejtett számtalan, gyak-
ran tudatküszöb alatti seb) ellenére a nőket elszigetelik egy-
mástól a gazdasági, kulturális különbségek, melyek egyebek
közt azt is mélyrehatóan befolyásolják, hogy objektíve és

²⁴ H. Y. Meynaud: i. m.

szubjektíve hogyan érzik a bőrükön, hogyan élik meg a férfi-
uralmat – bár ez mit sem változtat a jelképes tőke nőiesség-
gel együtt járó leértékelésének következményein.

Egyébként még a női léthelyzet változásai is a férfias és a
nőies hagyományos megosztásának modellje által diktált lo-
gika jegyében mennek végbe. Továbbra is a férfiaké a nyilván-
osság és a hatalom tere (a gazdasági hatalom a termelés fe-
lett), és a nők (nagy általánossággal) továbbra is a privát
térhez (az otthonhoz, az újratermelés színteréhez) kötődnek,
ahol a szimbolikus javakkal való gazdálkodás logikája át-
öröklődik, illetve ennek a térnek amolyan nyúlványaihoz,
amilyen a szociális (kórházi) ellátás, az oktatás vagy éppen a
jelképes termelés világa (irodalmi, művészi, újságírói tevé-
kenység stb.).

Abban, hogy a szexuális megosztottság ősi struktúrái má-
ig diktálni látszanak a változások irányát, de még formáját is,
nemcsak az játszik közre, hogy többé-kevésbé szexualizált
szűrőkben, pályaképekben, posztokban objektiválódnak, ha-
nem három olyan gyakorlati elv is, melyekhez a nők, környe-
zetükkel egyetemben, választásaiknál tartják magukat. Az el-
ső elv szerint a házi teendők kiterjesztése kínálja a nőknek
legmegfelelőbb elfoglaltságokat: oktatás, gondozás, szolgál-
tás; a második szerint egy nőnek nem lehet tekintélye a fér-
fiak előtt, tehát azonos adottságok mellett is számíthat arra,
hogy egy tekintélyes posztot férfit részesítenek előnyben ve-
le szemben, s alárendelt, kisegítő pozícióba rekesztik; a har-
madik elv a férfiakra ruházza a műszaki berendezések, gépek
kezelésének monopóliumát.²⁵

Kamaszlányok iskolai tapasztalatokról való kikérdezése-
kor óhatatlanul meghökken az ember, milyen súllyal es-
nek latba a pozitív és negatív felszólítások, intelmek a
szülők, a tanárok (s különösen a pályaválasztási tanács-
adók) vagy az iskolatársak részéről, akik mindig készek

²⁵ 335 szakmának a nők százalékaránya szerinti rangsorolásánál a
női szakmák élvonalában a gondozó típusúak állnak. A gondozás tár-
gya a gyermek (gondozás, oktatás), a beteg (ápoló, dietetikus), a
háztartás (háztartási alkalmazott), a jeles személyiség (titkárnő, recep-
ciós, „irodai segédként”). (Vö. B. R. Bergman: *The Economic Emergence*
of Work. New York, Basic Books, 1986, 317. skk.)

hallgatólagosan vagy nyíltan figyelmeztetni őket arra, hogy mit irányoz elő a hagyományos megosztás elve: sok lány teszi szavá, hogy a természettudományokat oktató szaktanárok a lányokat kevésbé bátorítják, mint a fiúkat, és hogy a szülők, a tanárok, a pályaválasztási tanácsadók elhísegetik őket bizonyos férfiasnak kikiáltott pályákról, „saját érdekükben” („Iszonyú dühítő, ha azt mondja az apánk: te ebben a szakmában úgyse ruhatsz labdába”), a fiútestvéreiket meg kifejezetten rábeszéljük ugyanezekre. De ezeknek a rendreutasításoknak azért van foganatja, mert korábbi élmények sora (például a sportban, ahol a diszkrimináció mindennapos), előzőleg már felkészítette a lányokat az ilyen javaslatok elfogadására, elérte náluk, hogy interiorizálják az uralkodó szemléletet: nehezen tudják elképzelni, hogy „férfiakat utasítgassanak”, vagy akár csak azt, hogy tipikus férfiszakmában tevékenykedjenek. A nemek szerinti munkamegosztás – amely lecsapódik a kendőzetlenül mutatkozó társadalmi kategóriák objektivitásában, a spontán statisztikában, amelyből ki-kí leszűri magának a normális képzetét – beléjük verte azt, amit az egyik megkérdezett lány a társadalmi evidenciákat kinyilatkoztató pompás tautológiák egyikével így fogalmazott meg: „Manapság nem sok nő választ férfiszakmát.”

Vagyis a lányok – a „szexuális” alapú társadalmi berendezkedés megélése és a világ megéléséből elsajátított tapasztalatokat illetően hasonló látásmódú szüleik, tanáraik, társaik nyílt rendreutasításai révén – roppant nehezen tetten érhető észlelési és értékelési sémák formájában magukévá teszik az uralkodó szemlélet elveit. Ennek folytán normálisnak, sőt természetesnek veszik, hogy a társadalmi berendezkedés olyan, amilyen, s elébe mennek sorsuknak, elutasítva azokat a pályákat, foglalkozásokat, ahol eleve hiába kopogtatnának, oda törekednek, ahová amúgy is rendeltettek. A habitusok ebből következő állandósága az egyik legfontosabb tényezője a nemek szerinti munkaszervezet viszonylagos állandóságának. Mivel ezek az elvek lényegében testről testre vívódnak át a tudat, az érvelés mellőzésével, nagyrészt kiesnek a tudati kontroll, egyben az átalakulás, a korrekció hatálya alól (a nyilatkozatok és a gyakorlat sűrűn megfigyelt eltérése

árulkodik erről: a nemek egyenlőségét legelkeesebben pártoló férfiak sem készségesebbek a többenél, ha házimunkáról van szó); ráadásul ezek az objektíve összehangolt elvek kölcsönösen igazolják, megerősítik egymást.

Továbbá még ha távol áll is tőlünk, hogy a férfiakat a szervezett ellenállás stratégiáival vádoljuk, feltételezhetjük, hogy a befogadási műveletek spontán logikájának – amely mindig a társadalmi testületek legkivételesebb tulajdonságainak, elsősorban *sex ratio*juknak a megőrzése felé húz²⁶ – a táptalaja valamiféle kusza, erősen érzelmi indíttatású szorongás attól, hogy a nőiesség veszélyezteti a kivételességet, a pozíció becsét, s ezzel betöltőinek nemi identitását is. A heves tiltakozás, amit bizonyos foglalkozásoknál a nők jelentkezése kivált, érthető, ha tudjuk, hogy a társadalmi pozíciók maguk is szexualizáltak és szexualizálnak, és a férfiak, mikor posztjaikat védik az elnőiesedéstől, azért a férfiképpert állnak ki, amely bennük önmagukról a legmélyebben él, különösen azokban a társadalmi kategóriákban, mint a kétkezi munkások (vagy) a hadsereg, amelyek becsét nagyrészt, sőt talán mindehettől, tulajdon szemükben is a férfiasság adja.²⁷

A szimbolikus javakkal való gazdálkodás és az újratermelés stratégiái

A különbségek átörökítésének másik meghatározó tényezője azonban az állandóság, ami a szimbolikus javakkal való gazdálkodás (melyben a házasság központi jelentőségű) viszonylagos autonómiájának hozadéka, s ami révén itt a férfiuralom a gazdaság termelési módjainak átalakulásán túl is tarthatja magát, és pedig úgy, hogy számíthat a család a jelképes tőke fő sáforára, valamint az egyházak és a jog folyamatos, nyílt támogatására. A törvényes szexuális élet, bár lát-

²⁶ Olykor meglepő „csodaszerűséggel”, mint a felsőoktatás tanársegéd-toborzásakor, melyet Franciaországban a hetvenes években a diáklétszám felduzzadása tett szükségessé (vö. P. Bourdieu: *Homo academicus*, 171–205., különösen 182–183.).

²⁷ Vö. C. L. Williams: *Gender Differences at Work: Women and Men in Non-traditional Occupations*. Berkeley, University of California Press, 1989, továbbá M. Maruani: i. m.